

HISTORIE OM FAGERLI - OG TANKER OM REINHAGEN

Av Andreas Spjelkavik

Etter at Skånska Superfosfat- og Svavelsyrefabrik AB, eller Fosfaten som fabrikken ble omtalt som, hadde overtatt $\frac{3}{4}$ - deler av Perssons interesser i gruveforetakene ved Langvandet ble arbeidet i dalen intensivert. I 1890 besluttet man at det skulle bygges jernbane mellom Øvrevand og Langvand og det var til da gjennomført om lag 100 skjerpinger. Man besluttet også at malmen i fremtiden skulle foredles i dalen. Til dette formål fantes det den gang til salgs et brukt oppberedningsverk i Grønneviken på Karmøy. Der hadde det Belgiske selskapet, Antwerpen Grubecompagnie siden 1865 drevet bergverksdrift på en forekomst som nå gikk mot slutten. Ved Vignes Kobberverk som gruveanlegget hette fantes det et oppberedningsverk av en størrelse som kunne passe for driften ved Langvandet.

Til iverksettelse av de nevnte planene om jernbane og foredlingsverk trengte man å investere penger - mye penger, noe som Fosfaten ikke alene ville stå for. Det ble derfor den 10. januar 1891 besluttet at man skulle danne et selvstendig aksjeselskap for Fosfatens gruveengasjement i Langvandsdalen. Dette selskapet skulle hete Aktiebolaget Sulitjelma Gruber og det skulle ha en aksjekapital på 2.000.000 kr. Det ble derfor dannet et interimsstyre som søkte Kongen om tillatelse til et slikt foretak i Norge og den 1. mai 1891 ga Kongen sitt samtykke, men han bestemte at navnet til bedriften skulle være Sulitjelma Aktiebolags Gruber. Kort fortalt var det slik det startet.

Til det som nå skulle komme i dalen hadde man et stort behov for bygningsmaterialer, både til de kommende industribygningene og ikke minst til boliger for alle de arbeidssøkende mennesker som en slik utbygning ville tilføre dalen. Å få byggematerialene utenfra var vel i 1891 lite realistisk. Vel nok var det bygget vei mellom Øvrevand og Langvand og en jernbane var planlagt, men det var så mye annet som også skulle fraktes til og fra. Det var jo den gang ennå skog igjen i dalen og det var den de skulle benytte til de fremtidige planlagte utbygninger. Det finnes en underskrevet erklæring, datert 11. juni 1891. I denne erklæringen tillater Søren Larsen og hans sønn Petter på rydningsbruket Fagerli at Sulitjelma Aktiebolags Gruber benytter et landområde av rydningsbruket Fagerli til et fremtidig sagbruk. I denne er det nevnt at landområdet skulle være 100 meter bredt ved Lomi elv, fra elvens utløp i vannet og 250 meter oppover langs elven.

Jeg tror nok Søren Larsen ble fortalt om de foreliggende utbyggingsplanene og han motsatte seg ikke utbyggingen. I et notat fra Adam Vatter til Helsingborg tidlig i 1891 fremkommer det at Søren Larsen uttrykte seg tilfreds med de fordeler rydningsmennene hadde fått etter de utbygningene som til da var utført av gruveselskapet. Han mintes hvordan det hadde vært for dem som bodde i dalen før gruveselskapet kom da de måtte bære alt på ryggen opp gjennom Sjønstådalen av det de hadde behov for. Det han tenkte på var nok veien som da var bygget mellom Øvrevand og Langvand og muligens den lille butikken som var blitt etablert i Furulund. Bare han ikke ble fortrent fra gården sin så hadde han ikke noe i mot de planlagte utbygningene. Det fremkommer av den samme korrespondanse mellom den lokale ledelse og Fosfaten at Søren Larsen i Fagerli gikk det an å snakke med, han ble betegnet som "*en hederlig, bra man*". Da var det verre på den andre siden av elven, på Fagermo, "*der visseligen en gammel beskedlig enka har rydningsrætt, men der hennes son Peder Pedersen, en gemen karl, styr, och denna har alltid varit emot verket.*"

Rydningsbruket Fagerli sett fra Reinhagen. I følge boka "Gamle Sulitjelmabilder" samlet av Sulitjelma Gruvemuseum ved Aksel Johnsen skal dette bilde være fra 1884. Fotograf var Statsadv. Aanderud. (Jeg tror bildet kan være fra 1888.)

En gang etter at bildet ble tatt så bygde Søren Larsen en egen fjøsbygning for geiter og sau i tillegg til de hus som er på bildet.

Husene på bildet tror jeg er foran våningshus med turiststue med et skjul i begge ender. I midten står stabbur og bryggerhus. Bak til høyre er en låvebygning. Bakerste hus til venstre er fjøsbygning, muligens med en låvedel. Fjøsen for småfe ble bygget på tvers av de to siste byggene litt bak for fjøsen.

Det blir påstått at Søren Larsen ble fortalt om de da foreliggende planer om utbyggingene som foresto. Om så er, så er det i ettertid nokså klart at han ikke ble forelagt den hele sannheten slik den endelig ble. Eller han forsto ikke omfanget av planen slik han fikk den fortalt. Ikke til forkleinelse for Søren Larsen, men da dette hendte så var rydningsmannen 72 år. Hele sitt liv hadde han "sikkert stått opp med sola, slitt på bruket hele dagen og gått til sengs når fuglesangen stilnet av mot kveld". Så kommer det en disponent fra Østerrike som snakket dårlig norsk sammen med en svensk kontorsjef og forteller han om en utbygging som er forestående. Dersom mine opplysninger stemmer så hendte dette i februar 1891. Foran har jeg nevnt om avtalen om et sagbruk som ble inngått i juni 1891. Når man sitter sånn og ser i gamle avskrifter så kommer tanken frem om at gruveselskapet kanskje fra først av planla foredlingsanlegget plassert ved Lomi elv. Hva var ellers grunnen til at sagbruket skulle reises ved denne elva dersom foredlingsanlegget skulle ligge ved Balmi elv? Det ville jo også vært langt mer skånsomt for rydningsbruket i Fagerli dersom anlegget ble lagt ved Lomi elv. Samtidig kunne jo arbeiderne bo på Fagermo som lå lengre borte fra anlegget og de ville da heller ikke ble så utsatt for det ubehaget som de ble da utbyggingen senere ble lokalisert til Balmi elv.

At Persson i noen tilfeller tok hensyn til dem som var først i dalen har man bevis for ved et annet tilfelle, så tanken om at han kanskje fra først av hadde utsett Lomi elv som mest gagnlig både for seg og Søren Larsen synes jeg ikke er så utrolig.

Vi vet at i de forberedende arbeidene ble dir. Olav Corneliussen fra Vignes kobberverk sommeren 1891 engasjert som konsulent i forbindelse med de forestående

utbygninger av foredlingsanlegget. Han var i dalen og vurderte forholdene og foreslo anlegget bygget ved Balmi elv som var den vannrikeste elven i dalen. Den gangen var det jo vannkrafta og vannhjulet som var den rådende drivkraft i all industri. Når Corneliussen kom til dalen vet jeg ikke, det kan ha vært litt utpå sommeren. Men som nevnt, det var han som etter sigende foreslo at anlegget skulle bygges ved Balmi elv og det var det forslaget som vant frem. Et forslag som jeg tror Søren Larsen ikke ble informert om før arbeidene startet. Og først i et styremøte den 25. september 1891 ble det besluttet at gruveselskapet skulle gå til anskaffelse av et "oppberedningsværk". I det samme møtet ble det for øvrig også besluttet å gi Direktør Vatter "sparken", da han ble ansett udugelig for å lede et så stort foretak som gruvene da var blitt. Dermed var det vel ingen leder til stede ved gruveselskapet som kunne fortelle Søren Larsen om endringene av det som kanskje var planlagt fra tidligere av. Utbyggingen langs Balmi elv tok til høsten 1891.

På nordsiden av elven skulle det bygges en driftssentral og et oppberedningsverk, bestående av et grovvaskeri og et slamvaskeri. Det var i tillegg planlagt et elektrolytisk anlegg (smeltehytte), reparasjonsverksteder, kaianlegg med flere bremsebaner fra kaien opp til foredlingsanlegget og veier m.m. På Fagermo skulle boligene for de ansatte reises. På begge sider av elven mente gruveselskapet at de trengte en lengde på 700 meter fra elvens utløp i Langvannet. På Fagermo-siden var behovet 70 m bredde de 200 første metrene, for den resterende lengden var behovet 100. På Fagerli-siden skulle bredden være 65 m de første 200 m, deretter 75 m de neste 200 m for så å øke til 100 m de 300 siste m. Det ble videre avtalt at for bruk av disse landområdene tilhørende rydningsbrukene skulle selskapet betale rydningsmennene en årlig erstatning. Det skulle også settes opp gjerder rundt utbygningene og disse skulle til enhver tid vedlikeholdes. For Fagerli skulle det opparbeides en "fe og skogsvei" slik at man kom uhindret fra gårdshusene til havnegang og utmark.

Da smeltehytta ble bygget kom det i tillegg også 3 røstehus murt opp av gråstein med tak over som da dette anlegget ble satt i gang 19. mai 1893 spydde røyk ut over ikke bare Fagerli, men hele dalen. Til sist ble det bygget en taubane fra Sandnes til anlegget i Fagerli som gikk inntil og over husene på rydningsbruket. I tillegg til alle de utbygninger som ble utført i forbindelse med foredlingsanlegget så ble det også anlagt en vei mellom Furulund og Fagerli i 1893. Denne ble lagt mellom husene på rydningsbruket og vannet. Dermed var rydningsbruket Fagerli totalt innrammet både rundt og over husene.

Men før det kom så langt skrev Søren Larsen, da han ble klar over hvor hen det bar av sted med utbygningene et brev til Fogden i 1892 og ba om hjelp til å stoppe arbeidene uten at det hjalp han noe. I brevet forteller han om den da under bygging fremtidige taubanen som i følge stikningsarbeidene vil bli lagt over hustakene på gården og han skriver - *"Da dette naturligvis vil påføre os en hel del bryderi og en daglig fare for folk og creature som fordes på gården, så vilde jeg ikke give dem tilladelse til det; men trods min indsigelse, så fortsatte arbeidet som om ingen ting var nævnt eller gjort fra vor side."* Lengre ut i brevet fortsetter han - *"Jeg har som sagt på det bestemteste modsat mig det; men når de alligevel fortsetter arbeidet efter sin oprinnelige bestemmelse, hva skal jeg da gjøre? Kan ikke kompaniet forpligtes til enten at flytte gården unda og gjøre mig skadesløs for uleiligheden - eller også stanse med sin banelægging efter dette opstik?"*

At gruveselskapet kunne "ture fram på dette viset" hadde sin årsak i at dalen, før anleggene ble ferdige var blitt ekspropriert med hjemmel i bergverksloven til fremtidig gruverdrift uten hensyn til rydningsmennene som satt på uskyldsatte rydningsbruk. Fagerli og Sandnes var gitt feste på livstid mens de andre hadde sine på åremål.

Søren Larsen skrev også et brev til Amtmannen den 1. mars 1893 og beklaget sin nød. Der nevner han å ha protestert overfor gruveselskapet over den behandling han

var blitt utsatt for. Denne protesten hadde resultert i at direktøren kom til Fagerli og tilbød Søren at selskapet skulle flytte husene hans bort fra anleggsområdet sommeren 1893. Da han skrev brevet til Amtmannen hadde han ennå ikke tatt stilling til dette tilbudet. Han var nok ikke innstilt på å flytte fra rydningsbruket sitt sånn uten videre for han spurte Amtmannen - "*om det kunne antages at jeg paa ansøgning kunne vente at blive tilstået fri sagfører og fri procedure.*"

Søren Larsen anså nok slaget for tapt og den 4. juli 1894 inngikk han en tilsynelatende frivillig overenskomst med gruveselskapet hvor han fraskrev seg en betydelig del av det livsverket som han hadde slitt på siden 1857. Rydningsbruket hadde han jo bare til "lån på livstidsfeste". En gang hadde han forsøkt å få kjøpt rydningsbruket uten at staten da var villig til å selge. Det må kanskje ha vært i 1881. Hva søknaden fra Søren Larsen inneholdt vet jeg ikke, den finnes neppe i dag. Jeg vil tro at svaret han fikk fra staten ble skrevet på søknaden og returnert til søkeren. Og det svaret finnes i dag bevart i Forstvesenets kopibok, datert 11. januar 1882 hvor det står:

"Til Hr. Søren Larsen Fagerli.

Remitteres Hr. S. Larsen med tilkjennegivende at Pladsen ikke kan erholdes tilkjøbs, hvorinaar en af Deres Børn naarsomhelst vil kunne erholde Pladsen forpagtet."

Husene på rydningsbruket Fagerli etter at gruveselskapet hadde utført sine utbygninger. Over taket på Turiststuen var det bygget en bru under taubanen for å hindre steinfall ned på bakken fra kibbene. Bak gårdshusene ser vi en steinfylling, et hus (kontor?), smeltehytta, røstehusene og grovvaskeriet. Langs vannkanten ser vi veien fra Furulund.

Det var den gang da. La oss fortsette med 1894 og det som hendte videre. I den omtalte overenskomsten erklærte Søren Larsen at han skulle flytte fra sitt livsverk. Med seg skulle han ha fjøsen som lå nærmest Langvandet samt den "*ladebygningen*" som lå mellom fjøsen og vannet. Han skulle i sin og konens livstid få benytte en del av den jorden som tilhørte gården og han skulle få rett til havnegang for de kyrne som ble vinterforet i fremtiden. Dette skulle også komme hans sønn Petter med familie til gode. Petter drev den gang rydningsbruket Fagerli sammen med sine gamle foreldre. Det står i avtalen at Søren skulle ta med seg fjøsen som sto nærmest Langvandet. Det var den største fjøsbygningen på bruket. Bak denne hadde Søren også bygget en

mindre fjøs hvor han hadde sau og geiter. Denne bygningen ble bygget få år før Søren måtte flytte. Det står videre i avtalen at så lenge Søren Larsen og kona levde skulle de sammen få kr 300 pr år i pensjon. Søren skulle også når han hadde fraflyttet Fagerli, en gang for alle få utbetalt kr 1500 som erstatning for det ubehag han hadde hatt med svovelrøyken.

I overenskomsten forpliktet Søren Larsen seg til å flytte fra gården før 1. juli 1895. Det ble så bygget et nytt våningshus på Reinhagen. Fjosen og ladebygningen i Fagerli ble revet og materialene flyttet til Reinhagen. Der ble sannsynligvis materialene fra Fagerli bygget sammen til en driftsbygning. Derfor kan man nå i denne driftsbygningen se årstallet 1857 skjært inn i en av tømmerstokkene i fjosen. Det var nok det året Søren Larsen bygget denne fjosen etter at han den 7. mai 1856 fikk bruksretten til det rydningsbruket han kalte for Fagerli. Fra tidligere av hette bruket Fagerlien, den gang Elias Gabrielsen som den første rydningsmannen fikk et bruk utvist i Langvandsdalen den 9. august 1848, men han omkom jo under fløtningsarbeid i Sjønståelva i 1854. De andre husene sto igjen i Fagerli da Søren og familien flyttet fra det stedet som til da hadde vært deres hjem i om lag 39 år.

Jeg har ikke funnet nevnt at Søren Larsen noen gang flyttet til Reinhagen. Han flyttet fra Fagerli til sin sønn Søren som bodde på Mosti i Vattenbygden. Der døde han 16. april 1902. Sønnen Petter flyttet til Reinhagen med kona og en 10 år gammel datter. Petter døde den 17. januar 1902.

Kona, Grethe Dorthea og dattera Olea Dorthea Christine drev etter dette et lite gårdsbruk der inntil Grethe døde 12. desember 1910. (Det ble fortalt at mine besteforeldre kjøpte melk av Grethe så lenge min far og hans søsken var små.)

Olea bodde videre på Reinhagen frem til sommeren 1911. Da solgte hun huset til gruveselskapet. 15. august var bygningsformann Ole Dobak på Reinhagen og takserte huset. Han beskrev bygningen nokså detaljert og kom frem til at den hadde en verdi av kr 950. Fjosen er ikke nevnt i denne taksten.

Den 21. august 1911 ble kjøpekontrakten mellom Olea Sørensen og dir. Holm Holmsen undertegnet. Da var prisen satt til kr 750.

Reinhagen fotografert i 1914. Da Olea Sørensen solgte huset til gruveselskapet i 1911 hadde huset denne formen. Takhøyden i 1.etg var 2,1m. og hadde to værelser, kjøkken og gang. I 2.etg. er ett rom

kledd med papp, for øvrig har veggene tømmerkledning. Med bygningen følger en komfyr og tre mindre ovner. Det er ikke murt loddpipe og til brannmur var det benyttet gråsteinsheller. På den ene siden var det bygget et uthus av bord 3x5 meter. Tømmeret ble nevnt å være friskt.

Epilog

Da våningshuset og fjøsen som vi kjenner ble bygget på Reinhagen sto det allerede et hus der fra tidligere. Et hus som var bygget som bolig for arbeidere. Når dette ble satt opp er ikke kjent, men bilder viser at det var bygget før våningshuset ble bygget. Dette huset ble i oktober 1939 kjøpt av Johan Henriksen. Det ble videresolgt til Kristian Hansen i 1944.

(Også et annet hus ble bygget der som bolig for arbeidere. Heller ikke dette vet jeg når det ble bygget. Det var tre nokså like hus som kom fra Kåfjord og ble satt opp i Grønli, på Reinhagen og i Anna. Senere er huset i Grønli revet, huset på Reinhagen står fortsatt og huset i Anna er flyttet til Sagmo og påbygget.)

Etter at gruveselskapet kjøpte våningshuset av Olea Larsen ser ut til ha vært benyttet i en del år som bolig for arbeidere. Det er å tro at beboerne av huset også hadde hatt adgang til å benytte fjøsen. Den siste som fikk huset til bolig var Hilberg Hansen. Når han flyttet dit er ikke i dag kjent, men Hilberg arbeidet i Furuhaugen gruve som ble nedlagt i 1921. Kanskje flyttet han da til Reinhagen. De første årene vet jeg at familien bodde i "nerbrakkka" som huset fra Kåfjord ble omtalt som. Senere flyttet familien opp i våningshuset som han kjøpte av gruveselskapet.

I den oversikten som gruveselskapet hadde av eiendommer som private etter hvert fikk råderetten til, er Reinhagen innført som Hilberg Hansens eiendom den 14. februar 1942. Jeg vil tro at overdragelsen også omfattet fjøsen for Hilberg hadde husdyr. Kyr og geiter ble om sommeren daglig sendt ut i Fagerlimarka på beite sammen med "Reinhag´bukken", en staselig herre med skjegg og to digre horn. Reinhagen hadde også gris og høns og senere hest. Og så var det hunden Max, en ufarlig kar, men han hørtes når vi nærmet oss. Slåttemark og grønsaker/poteter var det på Reinhagen. Med såpass mange dyr var det nødvendig med utmarkslotte og den var ved Storliklubben. Når gresset var tørt ble høyet stappet i sekker og rodd innover til Reinhagen. Alt dette samtidig med at Hilberg arbeidet i gruva.

Reinhagen er et navn etter en innhegning som den aller første rydningsmannen Jon Andersen anla. Der samlet han sine dyr i når været var dårlig den gang da han drev et rydningsbruk, eller var det kanskje bare en liten skovplads eller finnerydning ved østenden av Langvandet først i 1840 årene. Vi finner han nevnt som bosatt øverst i Langvandsdalen i "Skolemantal for Strandens District i Skjerstads Præstegjeld. Aar 1840/41." Senere, under grensetvisten mellom kommunene Saltdal og Fauske i 1909 ble det fremført av et vitne at hans onkel, Jon Andersen hadde sin boplass der laboratoriet da var bygget. Og den bygningen var reist på samme sted som Søren Larsen hadde sine hus.

Det jeg så langt har fortalt om Fagerli/Reinhagen er dokumenterbar historie. Jon Andersen bodde der i 1841. Elias Gabrielsen fikk rydningsbruket Fagerlien utvist 9. august 1848, dagen før Anders Larsen fikk utvist sitt rydningsbruk, Sandnes. Anders Larsen kom fra Saltdal via Balvann, gikk forbi det som ble Fagerlien der det til for få år siden da hadde bodd en familie. Så krysset han to elver og slo seg ned under en heller og begynte opparbeidingen av et rydningsbruk som fikk navnet Sandnes. Gjorde han det fordi Elias Gabrielsen alt bodde i Fagerlien da han kom til dalen? Det er også nærliggende å tro at Jon Andersen da han bodde ved vannet hadde noe oppdyrket land og at familien hadde bodd i gamle eller hus. Var kanskje ikke Anders Larsen den første rydningsmannen i Langvandsdalen? Jeg bare spør.

Ved Reinhagen går det en odde ut i Langvannet som i den daglige talen blir omtalt

som Reinhag'odden. Men mange gamle brukte betegnelsen Koksodden på dette utstikket i Langvannet. Her var det gruveselskapet lagret den koksen som ble benyttet til smeltehytta i Fagerli da den var i drift. Men dette er jo historier som i dag er på tur ut av folkeminnet.

© Sulitjelma historielag